

Građani drugog reda

Diskriminacija Roma, Jevreja i drugih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini

Sažetak

Dvadeset godina nakon početka ratova na Zapadnom Balkanu, Bosna i Hercegovina je i dalje zemlja duboko podijeljena po nacionalnim linijama, za šta su razlog animoziteti koji i dalje postoje između bivših zaraćenih strana ali isto tako i ustavom propisano razdvajanje po nacionalnoj pripadnosti u političkom i javnom životu.

Zaraćene strane u Bosni i Hercegovini su prvenstveno činile tri glavne nacionalne grupe, Bošnjaci, Hrvati i Srbi, koje se u ustavu pominju kao „konstitutivni“ narodi. Oni su jedini narodi za koje se u ustavu – koji je Aneks Daytonskog mirovnog sporazuma iz 1995.god.- navodi da mogu obavljati funkciju predsjednika ili članova u gornjem domu državnog parlamenta, i dato im je pravo veta nad bilo kojim zakonom za koji smatraju da ugrožava interese njihove nacionalne grupe. Interesi ove tri glavne nacionalne grupe su također zaštićeni u ustavima dva glavna politička entiteta Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, koji oba imaju značajne ovlasti samouprave.

Ova zaštita ne obuhvata nacionalne manjine, grupe koje ustav Bosne i Hercegovine ne identifikuje kao pripadajuće jednoj od tri glavne nacionalne grupe u zemlji i koje pominje kao kategoriju „Ostali“. Ove manjine – za koje se procijenjuje da čine tri do pet procenata od četiri miliona stanovnika Bosne i Hercegovine – uključuju Rome, Jevreje, Ukrajinke, i narode iz ostalih zemalja jugoistočne i istočne Evrope. Evropski sud za ljudska prava je ustanovio da njihovo isključivanje iz politike i javnih institucija na najvišim nivoima državne i lokalne politike predstavlja nezakonitu diskriminaciju na nacionalnom osnovu.

Romi, koji su daleko najveća nacionalna manjina u Bosni i Hercegovini, nesrazmjerno trpe diskriminaciju na nacionalnoj osnovi. Direktna diskriminacija Roma koja je ugrađena u političku strukturu Bosne i Hercegovine pojačava indirektnu diskriminaciju sa kojom se Romi često suočavaju u pružanju usluga kao što je stambeno zbrinjavanje, zdravstvena zaštita, obrazovanje i zapošljavanje. Unatoč naporima državne vlasti BiH da izradi planove i politike za poboljšanje života Roma, malo je urađeno, a još manje odgovornosti preuzeto, da se učini da usluge koje pružaju vlasti budu dostupnije.

Ovaj izvještaj detaljno prikazuje ustavnu diskriminaciju Roma, Jevreja i ostalih nacionalnih manjina u javnom životu, te kako se ova diskriminacija na nacionalnom osnovu odražava u svakodnevnom životu Roma posebno ograničavanjem pristupa nužnim osnovnim uslugama kao što su stambeno zbrinjavanje, zdravstvena zaštita, obrazovanje i zapošljavanje. Isti pokazuje kako se Romi, Jevreji i ostale grupe nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini suočavaju sa diskriminacijom po nacionalnom osnovu koja je utemeljena na ustavu što je u suprotnosti sa međunarodnim obavezama u oblasti ljudskih prava – uključujući i one čija je svrha da konkretno riješe neke od problema sa kojima se Romi suočavaju – kao i međunarodnim pritiskom da se izvrše zakonodavne reforme.

Diskriminacija u politici i javnim institucijama

Ustavne odredbe koje rezervišu političke pozicije za Bošnjake, Hrvate i Srbe i koje im daju pravo veta nad bilo kojim zakonom za koji smatraju da ugrožava interese njihove nacionalne grupe mogle su u određenom vremenu pomoći da se održi mir u Bosni i Hercegovini. Ali danas nacionalne politike koje su proistekle iz toga uzrokuju više štete nego dobra, sa Srbima i Hrvatima koji prijete secesijom od Bosne i Hercegovine i političkim zastojem koji je odgodio formiranje državne vlasti za više od godinu dana nakon održavanja izbora u BiH. I iste su ostavile Rome, Jevreje i ostale nacionalne manjine u velikoj mjeri isključenim i nevidljivim u politici. U decembru 2009.god., Evropski sud za ljudska prava presudio je da ustav Bosne i Hercegovine krši Evropsku konvenciju o ljudskim pravima (ECHR) jer vrši diskriminaciju vodećih članova jevrejske i romske zajednice u političkom životu samo zbog njihove nacionalne pripadnosti. U slučaju *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine* koji predstavlja prekretnicu, sud je ustanovio da su ustav i izborni zakoni diskriminirajući, nakon čega su druge zemlje članice Vijeća Evrope (CoE) zahtijevale hitnu provedbu odluke suda kako bi se osiguralo da opći izbori koji su bili zakazani za oktobar 2010.god. ne predstavljaju još jedno kršenje prava.

Oktobarski izbori su prošli bez ustavnih promjena, i 18 mjeseci kasnije nisu poduzeti nikakvi koraci da se provedu potrebne reforme. 15. marta 2012.god. Parlament BiH je još jedanput propustio rok Vijeća Evrope za predlaganje ustavnih reformi kako bi se ukinula diskriminacija Roma i ostalih nacionalnih manjina na nacionalnom osnovu sadržana u ustavu.

Direktna diskriminacija Roma, Jevreja i ostalih nacionalnih manjina se ne završava sa politikom; ista je ugrađena i u državnu službu. Ustavi Federacije i Republike Srpske oba propisuju nacionalne kvote za zapošljavanje u javnim institucijama, što je zasnovano na procjenama o stanovništvu iz posljednjeg popisa stanovništva koji je proveden 1991.god. prije ratova. Popis stanovništva iz 1991.god. je Rome popisao u notorno manjim brojevima a samim time i ukupan broj nacionalnih manjina, što znači da su oni nesrazmjerno isključeni iz pozicija u državnoj službi. Čak i uredi kao što je Ured ombudsmena za ljudska prava, koji treba da štiti od diskriminacije usmjerene protiv nacionalnih manjina, po zakonu su diskriminirajući u strukturi, i zahtijevaju imenovanje tri predstavnika iz tri glavne nacionalne grupe da obavljaju funkciju ombudsmena bez mjesta za Rome, Jevreje ili ostale nacionalne manjine.

U julu 2009.god., Bosna i Hercegovina je donijela zakon o zabrani diskriminacije sa ciljem osiguranja jednakih prava za sve građane u Bosni i Hercegovini, uključujući i nacionalne manjine. Iako su odredbe ovog zakona snažne, nacionalne manjine su pokrenule vrlo malo slučajeva u skladu sa ovim zakonom, moguće i zbog toga jer također postoji generalni nedostatak razumijevanja kako u pravosuđu tako i u javnosti u vezi sa zabranama iz ovog zakona u pogledu i direktne i indirektno diskriminacije. Izvjestan dio ove konfuzije može poticati iz činjenice što ovaj zakon, čini se, direktno krši ustavne odredbe koje favoriziraju tri glavne nacionalne grupe, stvarajući zabunu o tome gdje i kako se može primijeniti zakon o zabrani diskriminacije.

Diskriminacija Roma u svakodnevnom životu

Sve nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini trpe diskriminaciju sadržanu u ustavu. Ali Romi – koji imaju problema sa pristupom javnim uslugama u većini Evrope zbog politika i praksi koje ne rješavaju njihove potrebe i diskriminacije javnosti ukorijenjene u negativnom odnosu i stereotipima – nesrazmjerno trpe indirektnu diskriminaciju zbog visokih stopa nezaposlenosti i lošeg obrazovanja i životnih uslova. Naročito, oni imaju probleme pristupa stambenom smještaju, zdravstvenoj zaštiti, zapošljavanju i obrazovanju i drugim socijalnim uslugama. Mali broj njih radi u javnom sektoru.

Bosna i Hercegovina se 2008.god. priključila Dekadi uključivanja Roma 2005-2015.god., programu osmišljenom da se potaknu aktivnosti da se poboljšaju životi Roma diljem Evrope. Kao dio ovog programa, Bosna i Hercegovina je izradila akcione planove kako bi riješila pitanja stambenog zbrinjavanja, zapošljavanja i zdravstvene zaštite za Rome, i ponovno dinamizirala akcioni plan o obrazovanju Roma iz 2004.god. Iako bi aktivnosti prikazane u ovim planovima mogle dosta učiniti na osiguranju poštivanja ljudskih prava Roma, do danas većina njih nisu imale značajan uticaj na ublažavanje svakodnevnih diskriminacija Roma.

Problematična registracija

Prema neformalnim proračunima organizacija civilnog društva, gotovo 100.000 Roma živi u Bosni i Hercegovini. Visoki komesar Ujedinjenih nacija za izbjeglice ocjenjuje da približno 10 procenata Roma u BiH nisu registrovani u matičnim knjigama rođenih u BiH ili negdje drugdje u regionu. Bez upisa i izvoda iz matične knjige rođenih, Romi često ne mogu pristupiti javnim uslugama kao što su škole, biroi za zapošljavanje, ili usluge zdravstvene zaštite.

Iako se broj neregistrovanih Roma smanjuje, postoje također druge barijere za registraciju za Rome koji pristupaju osnovnim uslugama. Mnogi Romi su se preselili iz područja gdje su rođeni u druga područja zemlje, ili zbog rata, porodice ili ekonomskih mogućnosti, i nisu registrovani kao stanovnici ovih novih područja u kojima žive. Budući se mnoge usluge pružaju na lokalnom nivou, i samo građanima koji su registrovani kao stanovnici određene općine, kantona ili entiteta, mnogi Romi koji nisu registrovani ne mogu doći do ovih usluga.

Proces ponovne registracije u novom prebivalištu je često finansijski zahtjevan i dugotrajan ili zahtjeva stalnu adresu, nešto što mnogi Romi, koji često žive u neformalnom smještaju, ne mogu uspostaviti.

Pristup stambenom smještaju

Kako Akcioni plan o stambenom zbrinjavanju iz Dekade za Rome navodi, mnogi Romi u Bosni i Hercegovini žive u neformalnim naseljima koja nemaju stabilnost i sigurnost za njihove porodice. Prisilne deložacije su stalno prisutna opasnost za Rome u ovim naseljima, i nema politike za obezbjeđenje adekvatnog alternativnog smještaja za one koji su deložirani. Na primjer, Romima deložiranim (neki od njih dva puta) iz neformalnih

naselja u južnom gradu Mostaru nisu date opcije alternativnog smještaja i ostavljeni su da grade nova neformalna naselja što ih izlaže daljnjem riziku od deložacija.

Mali broj Roma koji žive u ovim ili drugim naseljima imaju osnovne javne usluge u kući, kao što su struja ili tekuća voda. Čak i oni koji su vlasnici zemlje na kojoj žive se bore da dobiju ove usluge, koje često posuđuju od susjeda plaćajući visoke naknade. Iako program stambenog zbrinjavanja Roma postoji kao rezultat Akcionog plana, planom obećanih 3 miliona eura do 2015.god. su do danas rezultirali sa samo 300.000 eura u programima stambenog zbrinjavanja, i ovise o spremnosti općina i međunarodnih donatorskih organizacija da osiguraju zemljište i dodatna finansijska sredstva za izgradnju stalnih stanova.

Pristup zdravstvenoj zaštiti

Akcioni plan za zdravstvenu zaštitu iz Dekade za Rome ima za cilj da osigura da svi Romi, bez obzira da li su zaposleni ili ne, imaju zdravstvenu zaštitu. Ali u stvarnosti, postojeći zakoni i propisi osiguravaju besplatnu zdravstvenu zaštitu samo nekim socijalno ugroženim grupama – mladoj djeci, trudnicama, i starijim osobama – dok drugima koji su nezaposleni omogućavaju da primaju zdravstveno osiguranje registriranjem u biroima za zapošljavanje, koji se bave pitanjima nezaposlenosti a ne zdravstvenom zaštitom.

Pružanje zdravstvene zaštite je decentralizovano, i entiteti Republika Srpska, Federacija, i manja administrativna područja unutar Federacije koja se zovu kantoni (koji obuhvataju nekoliko općina) pružaju većinu usluga i vrše najveći dio monitoringa. Ova decentralizacija je dovela do nedosljednog pružanja usluga.

Hercegovačko-neretvanski kanton u Federaciji, u kojem se nalazi grad Mostar, nije finansirao zdravstvenu zaštitu za socijalno najugroženije kategorije do sredine 2011.god. U Federaciji kao cjelini, da bi dobili zdravstvenu zaštitu preko biroa za zapošljavanje, pojedinci se moraju registrirati u ovim biroima u roku od 30 dana nakon gubitka posla ili završetka škole, pravilo za koje mnogi Romi saznaju tek nakon što ovaj rok istekne. Oni koji nisu registrovani tamo gdje žive ili nisu uopće registrovani nemaju zdravstvenu zaštitu. Većina Roma i dalje moraju plaćati za svoju zdravstvenu zaštitu, što oni ne mogu priuštiti. Kao posljedica toga, oni žive bez iste.

Pristup obrazovanju

U Bosni i Hercegovini je došlo do izvjesnih poboljšanja u pristupu obrazovanju za Rome od kada je 2004.god. usvojen Akcioni plan za obrazovanje Roma. Dok je u 2002.god. mali broj Roma u Bosni i Hercegovini uopće pohađao školu, situacija se od tada popravila, i porasla je svjesnost unutar romskih zajednica o značaju obrazovanja njihove djece. Gotovo sve romske porodice sa kojima je razgovarala organizacija Human Rights Watch su izjavile da su poslale svoju djecu u školu, i mali broj učenika romske pripadnosti se žalio na uznemiravanje ili otvorenu diskriminaciju.

Ali problemi i dalje ostaju. Učenici Romi mogu biti nevoljki da pohađaju školu jer nemaju adekvatnu odjeću za odjenuti, ili jer su besplatni udžbenici koje dobijaju zastarjeli. Ponekad njihove porodice ne mogu priuštiti da ih pošalju u školu jer ne mogu priuštiti odjeću ili prevoz, koje obično država ne pokriva iako Akcioni plan za obrazovanje Roma zahtjeva da se isti obezbijede.

Učenici u školama općenito ne dobijaju obroke, i mnoga romska djeca ne mogu priuštiti da kupe ili ponesu svoj obrok, što ih stavlja u nepovoljan položaj u poređenju sa drugim učenicima. Oni koji uspiju završiti osnovnu i srednju školu spoznaju po završetku škole da i dalje ne mogu naći produktivne poslove, što je problem za mnoge mlade ljude u BiH, ali naročito prisutan u romskim zajednicama zbog indirektno diskriminacije sa kojom se suočavaju prilikom zapošljavanja. Učenici romske pripadnosti su također ponekad isključeni iz škole na druge načine. Organizacija Human Rights Watch je dokumentovala slučajeve da se romska djeca šalju u školu za specijalno obrazovanje za djecu sa intelektualnim teškoćama u Mostaru. Od ukupno 80 učenika koji su pohađali ovu školu, 20 njih su bili Romi. Niko od njih nije imao intelektualne teškoće, iako im je bilo omogućeno da pohađaju ovu školu zbog, kako je to škola zvala, takozvanih „socijalnih poteškoća“ sa kojima su se suočavali. Oni su radili po istom nastavnom planu i programu namijenjenom za djecu sa intelektualnim poteškoćama, u školi izdvojenoj od uobičajenog, konvencionalnog obrazovanja.

Pristup zapošljavanju

Gotovo svi Romi u Bosni i Hercegovini su hronično nezaposleni, a grupe civilnog društva procjenjuju da je manje od pet procenata angažovano kroz formalno zaposlenje. Među pojedincima sa kojima je razgovarala organizacija Human Rights Watch u Bosni i Hercegovini, samo tri osobe su bile zaposlene van nevladinih organizacija koje vode Romi: jedna osoba kao socijalni radnik u Banja Luci, i dvije osobe kao skupljači otpada za

grad Gradišku. Inače, većina Roma žive od sakupljanja i recikliranja otpadnog metala i drugih sekundarnih materijala, ili proseći po gradovima.

Biroi za zapošljavanje širom Bosne i Hercegovine su osmišljeni da pojedincima pomognu da nađu zaposlenje i da im pruže pomoć sa zdravstvenom zaštitom i ostalim uslugama. Kao dio Akcionog plana za zapošljavanje Roma, ovi biroji su dobili finansijska sredstva od državnih vlasti kako bi sufinansirali zapošljavanje Roma sa preduzećima u njihovim gradovima. Do sada je ovaj program ostvario izvjestan uspjeh, zapošljavajući 88 osoba. Ali stvarnost je da hiljade nezaposlenih Roma nisu registrovani u ovim biroima, čiji uposlenici izvještavaju da oni koji su registrovani često ne posjeduju obrazovanje i vještine da rade posao za koji im se ukaže prilika.

Ustavi Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine konkretno propisuju da zapošljavanje u javnim institucijama treba da bude proporcionalno, na osnovu broja stanovnika utvrđenog u popisu stanovništva iz 1991.god., koji je Rome u Bosni i Hercegovini popisao u manjem broju od stvarnog broja.

Okončati diskriminaciju na nacionalnom osnovu u Bosni i Hercegovini

Diskriminacija Roma, Jevreja i ostalih nacionalnih manjina u BiH na osnovu nacionalne pripadnosti direktno krši obaveze Bosne i Hercegovine prema međunarodnom i evropskom zakonu o ljudskim pravima.

Prvi i najpotrebniji korak za okončanje diskriminacije po nacionalnom osnovu u BiH jeste da se ista ukloni iz državnog ustava. To će započeti proces inspirativne promjene u entitetima i kantonima BiH pokazujući da diskriminacija zasnovana na nacionalnoj pripadnosti nije više prihvatljiva u javnoj sferi i dat će sudovima jasnu zakonsku snagu da ponište diskriminatorne odredbe na svim nivoima.

Bosna i Hercegovina također mora provesti svoje obaveze u skladu sa Dekadom za uključivanje Roma i osigurati da Romi imaju pristup osnovnim uslugama, kao što su stambeni smještaj, zapošljavanje, zdravstvena zaštita i obrazovanje, bez barijera nametnutih indirektnom diskriminacijom. Bosna i Hercegovina je najskorija zemlja koja se priključila programu Dekada za uključivanje Roma i kao takva ima samo šest godina da ispuni obaveze iz ovog programa. Međutim, ukoliko BiH želi da ispuni svoje obaveze u skladu sa programom Dekada za uključivanje Roma, koji se završava 2015.god., nova vlada imenovana u februaru 2012.god. mora preduzeti korake da okonča direktnu i indirektnu diskriminaciju Roma u Bosni i Hercegovini bez odgode. Bosna i Hercegovina

treba također da preuzme inicijativu da nastavi svoje obaveze u skladu sa 'Dekadom za Rome' i nakon 2015.god. radi inicijativa koje opravdano ne mogu biti završene do tog datuma.

Još jedan značajan korak u rješavanju pitanja zastupljenosti romske, jevrejske i ostalih nacionalnih manjina u zapošljavanju u javnom sektoru bit će provođenje tačnog popisa stanovništva u BiH 2013.god. što se novoformirana vlada BiH obavezala da uradi u februaru. Vlast mora osigurati da se ulože posebni naponi na povezivanju sa zajednicama nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini, uključujući zapošljavanje Roma i ostalih u provođenju popisa stanovništva i omogućavajući pojedincima da u povjerenju iskažu svoju nacionalnu pripadnost.

Registracija građanstva, o kojoj ovisi pristup mnogim uslugama, se mora revidirati i pojednostaviti kako bi se ove usluge učinile dostupnim Romima na ravnopravnom osnovu. Potrebne su velike investicije u stambenu infrastrukturu kako bi se osigurala sigurnost i osnovno dostojanstvo za Rome, i mora se više učiniti kako bi se legalizovala romska naselja, spriječile deložacije Roma i kako bi im se osigurao adekvatan alternativni smještaj u ograničenom broju slučajeva kada su deložacije nužne.

Također se moraju poduzeti aktivnosti kako bi se povećao pristup romske djece obrazovanju, i kako bi se zaustavila praksa slanja romske djece u specijalne škole – što predstavlja neprihvatljivo isključivanje iz normalnog obrazovanja koje krši Evropsku konvenciju. Zvaničnici u vlasti moraju osigurati da upošljavaju Rome kako bi obezbijedili osnovne usluge koje su potrebne tako velikom broju Roma, stvarajući atmosferu uključivanja.

Iako Bosna i Hercegovina ostaje i dalje prvenstveno odgovorna da osigura ove promjene, Sjedinjene Američke Države, Evropska unija, i Vijeće Evrope moraju također igrati aktivnu ulogu u apelovanju za ustavne izmjene i osiguranju pristupa osnovnim uslugama. Politički život BiH već dobija pažnju EU i SAD, koje su obje kroz svoje uloge u pregovorima za okončanje rata odigrale značajnu ulogu u stvaranju etničke politike koja i dalje istrajava u BiH njihovim inicijalnim pružanjem podrške ustavu i izbornim zakonima. EU posebno mora nastaviti da insistira na ustavnim promjenama da se okonča diskriminacija na nacionalnom osnovu prije nego što Bosna i Hercegovina bude mogla otpočeti pregovore da se pridruži Uniji, i EU mora usloviti ulazak u EU okončanjem široko rasprostranjene diskriminacije Roma, Jevreja i nacionalnih manjina, kako u zakonu tako i u praksi.

Bez ustavnih izmjena za okončanje diskriminacije Roma, Jevreja i ostalih nacionalnih manjina po nacionalnom osnovu u politici i javnom životu, i bez poduzimanja adekvatnih koraka za suzbijanje indirektno diskriminacije koju mnogi Romi vide u svom svakodnevnom životu, Bosna i Hercegovina će ostati zemlja definisana i podijeljena nacionalnom pripadnošću i diskriminacijom.

Kao što se vidjelo u 2011.god., nestabilnost koja proizilazi iz toga neće pomoći da se održi mir već će umjesto toga podriti mnoge uspjehe koje je Bosna i Hercegovina napravila od završetka rata 1995.god. Ovo je sudbina koju nova vlast BiH, kao i SAD, EU i Vijeće Evrope ne mogu i ne trebaju prihvatiti. Također to je situacija koja se bez njihovih direktnih i koncentriranih aktivnosti neće promijeniti.

Ukupne preporuke

Državnoj vladi Bosne i Hercegovine:

- Odmah donijeti izmjene i dopune Ustava BiH kako bi se uklonila diskriminacija na osnovu nacionalne pripadnosti u politici.
- Izmijeniti zakone o nacionalnim izborima kako bi se osiguralo da se Romi, Jevreji i ostale nacionalne manjine mogu kandidovati za državne javne funkcije na svim pozicijama otvorenim za izbor, na ravnopravnoj osnovi sa ostalim građanima BiH. Dati članovima Vijeća nacionalnih manjina važnu ulogu u formulisanju ustavnih i zakonskih amandmana.
- Ojačati ustavnu zaštitu ravnopravnosti tako što će se osigurati da ustav zabranjuje sve oblike diskriminacije, direktne i indirektno; svaki zakon, politika, ili drugi dio ustava koji krši ovo bit će poništen od strane Ustavnog suda. Treba prepoznati potrebu za privremenim posebnim mjerama kako bi se riješila indirektna diskriminacija posebno socijalno ugroženih grupa, kao što su Romi, kako to dozvoljava međunarodno i evropski zakoni.
- Osigurati da se predstojeći popis stanovništva u BiH provede blagovremeno i u skladu sa usvojenim zakonima, prikupljanjem podataka raščlanjenih po nacionalnoj pripadnosti. Osigurati da Romi budu adekvatno predstavljeni u popisu stanovništva tako što će se obaveznim učiniti upošljavanje članova romske zajednice na vođenju popisa stanovništva. Izmijeniti i dopuniti zakonske odredbe o kvotama na lokalnim izborima kako bi se uskladile sa podacima sakupljenim iz

novog popisa stanovništva. Osigurati da kategorija nacionalne pripadnosti u popisu ostane povjerljiva individualna informacija, te da ovo javno bude rečeno, te da bude jasno da oni koji budu radili popis stanovništva mogu i trebaju da iskažu svoju nacionalnu pripadnost.

- Izmijeniti i dopuniti zakone o zdravstvenoj zaštiti kako bi se osiguralo da svi, bez obzira na nacionalnu pripadnost, starosnu dob ili radni status, imaju pristup zdravstvenom osiguranju. Razdvojiti odredbu o zdravstvenoj zaštiti koju pruža država za odrasle Rome od registracije u biroima za zapošljavanje.
- Uključiti u budžetskim izdvajanjima ukupna obećana finansijska sredstva od 3 miliona eura za izgradnju i obnovu kuća za Rome. Ojačati zakone i politike protiv deložacija kroz garantiranje da će deložacije biti posljednje sredstvo, naročito za porodice, te obavezu da državni organi vlasti osiguraju da lica/porodice koji se deložiraju imaju pristup adekvatnom smještaju za njihove potrebe prije nego budu deložirani.

Ministarstvu civilnih poslova

- Uključiti Rome u osmišljavanje, provedbu i monitoring programa koji se tiču njih, uključujući zdravstvenu zaštitu i zapošljavanje, pozivanjem predstavnika Roma da učestvuju na svim nivoima ovih programa.
- Preuzeti vodstvo u provedbi Akcionih planova za zapošljavanje i zdravstvenu zaštitu iz programa Dekada za Rome pružanjem smjernica i modela politika entiteskim i kantonalnim vlastima.
- Igrati aktivnu ulogu u nadgledanju provedbe Akcionih planova za zapošljavanje i zdravstvenu zaštitu na entitetskom i kantonalnom nivou osiguranjem ozbiljnog i kritičkog nadzora nad entitetima i kantonima. Ustanoviti posljedice za entitete i kantone, kao što je smanjenje državne pomoći za programe zdravstvene zaštite i zapošljavanja za opću javnost, zbog nepoštivanja odredbi akcionih planova.

Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice

- Osigurati da Romi ne budu prisilno deložirani bez pristupa adekvatnom smještaju izradom protokola za obezbjeđenje smještaja licima koja su izložena riziku da budu prisilno deložirana iz neformalnih naselja, naročito starijim osobama i djeci.
- Aktivno nadzirati stambene projekte i identifikaciju lica koja će imati koristi od tih projekata.

- Intervenirati u tekućem projektu za stambeni smještaj Roma u Mostaru kako bi se osiguralo da Romi prisilno deložirani iz svojih kuća u Bišću Polju dobiju adekvatan alternativni smještaj.
- Učiniti obaveznom obuku za uposlenike Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice i Ministarstva civilnih poslova u vezi sa državnim zakonom o zabrani diskriminacije, uključujući i to šta čini direktnu i indirektnu diskriminaciju. Osigurati obuku o zakonu o diskriminaciji za sudije, advokate, i nevladine organizacije koje rade sa nacionalnim manjinama tako da bi efikasno mogli identifikovati slučajeve diskriminacije.

Vladi Republike Srpske, Vladi Federacije Bosne i Hercegovine i vladama kantona FBiH

- Izmijeniti i dopuniti entitetske ustave kako bi se okončala diskriminacija po nacionalnom osnovu u izboru entitetskih, kantonalnih i općinskih vlasti.
- Osigurati da Romi prisilno raseljeni iz svojih kuća dobiju adekvatan alternativni smještaj.
- U skladu sa obavezama Bosne i Hercegovine iz Akcionog plana za obrazovanje Roma, obezbijediti obrazovne mogućnosti koje će uključivati Rome i osigurati da postoji pristup besplatnom obrazovanju, počinjući od osnovne škole, uključujući obezbijedenje besplatnog prevoza, knjiga, i obroka za sve učenike koji ih ne mogu priuštiti i eliminisanje ostalih de facto obaveznih troškova za porodice kada ti troškovi predstavljaju značajne barijere za pohađanje škole.
- Okončati praksu u nekim područjima da se Romima omogućava pohađanje specijalnih škola za djecu sa intelektualnim teškoćama tako što će se osigurati da sva romska djeca imaju pristup javnim školama na nediskriminatornom osnovu. Svaki školski službenik za koga se ustanovi da vrši diskriminaciju ili dozvoljava diskriminaciju Roma se treba javno disciplinirati od strane relevantnog kantonalnog ili entitetskog ministarstva obrazovanja.
- Osigurati da Romi učestvuju u programima u Biroima za zapošljavanje na entitetskom i kantonalnom nivou, uključujući zapošljavanje Roma s ciljem prenošenja informacija i traženja drugih mogućnosti za zaposlenje Roma.
- Osigurati zdravstvenu zaštitu kako nalaže zakon svoj mladoj djeci, trudnicama, i starijim licima. Okončati praksu nedovoljnog finansiranja ili nefinansiranja zdravstvene zaštite za ova lica.

- Ukinuti propis u Federaciji koji nalaže da se pojedinci moraju registrovati u Biroima za zapošljavanje u roku od 30 dana od završetka škole, preseljenja u drugi kanton ili gubitka posla kako bi dobili beneficije zdravstvene zaštite koju obezbjeđuje država za sebe i svoje porodice.
- Učiniti obaveznom obuku entitetskih i kantonalnih zvaničnika o državnom zakonu o zabrani diskriminacije, uključujući i šta je direktna i indirektna diskriminacija Roma.
- Osigurati kroz afirmativne aktivnosti da se Romi zapošljavaju na pružanju osnovnih usluga, kao što su usluge koje se odnose na stambeno zbrinjavanje, zapošljavanje, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu, te da mišljenja Roma budu uključena u sve projekte koji se odnose na pružanje ovih usluga.

Evropskoj uniji

- I dalje uslovljavati otpočinjanje pregovora sa Bosnom i Hercegovinom za ulazak u EU usvjanjem ustavnih izmjena za okončanje diskriminacije po nacionalnom osnovu u politici.
- Pružiti podršku vlastima u Bosni i Hercegovini kako bi se osigurala adekvatna izmjena ustava za provođenje odluke Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Sejdić i Finci* uz odgovarajuće učešće nacionalnih manjina.
- Osigurati razvojna i stabilizacijska sredstva za BiH kako bi se pomogla zdravstvena zaštita, obrazovanje, zapošljavanje te program stambenog zbrinjavanja za Rome.
- Sprovesti obuku sudija, zvaničnika, advokata i aktivista o zakonu o zabrani diskriminacije i evropskim standardima za borbu protiv diskriminacije, te pružiti podršku probnim slučajevima za osporavanje diskriminatornih zakona i praksi.

Odboru ministara Vijeća Evrope

- I dalje vršiti pritisak na organe vlasti Bosne i Hercegovine da hitno izmijene i dopune ustav u skladu sa odlukom Evropskog suda u slučaju *Sejdić i Finci*.

Misiji Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi u Bosni i Hercegovini

- Izvršiti pritisak na lokalne organe vlasti u Mostaru da osiguraju adekvatan alternativni smještaj za prisilno deložirane Rome, naročite za porodice koje uključuju djecu i starije osobe.

- Nastaviti sa nadzorom drugih projekata za stambeni smještaj Roma kako bi se osiguralo poštivanje međunarodnih standarda za ljudska prava.

Sjedinjenim Američkim Državama i ostalima članicama Vijeća za implementaciju mira

- Pružiti podršku vlastima u Bosni i Hercegovini kako bi se osigurala adekvatna izmjena ustava za provođenje presude *Sejdić i Finci*, uz odgovarajuće učešće nacionalnih manjina, kako bi se eliminirala diskriminacija na nacionalnom i vjerskom osnovu u formalnim političkim strukturama.